

מטא הלכה כבסיס לתוקף דרשה הלכתית

דבר תורה פרשת בשלח, ד"ר חזות גבריא

רְאוּ כִּי־יִקְנֶה נָתַן לָכֶם הַשֶּׁבֶת עַל־כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לֶחֶם יוֹמִים שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתּוֹ אֶל־יֵצֵא אִישׁ מִמְקוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי: (שמות טז, כט)

הפסוק נדרש בבבלי כך:

הני אלפים אמה היכן כתיב? דתניא שבו איש תחתיו - אלו ארבע אמות, אל יצא איש ממקומו - אלו אלפים אמה. מנא לן? - אמר רב חסדא: למדנו מקום ממקום, ומקום מניסה, וניסה מניסה, וניסה מגבול, וגבול מגבול, וגבול מחוץ, וחוף מחוץ. דכתיב ומדתם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו', (עירובין נא, א).

דברי רב חסדא מתבארים ומתפרטים ברש"י על אתר ובמדרש שכל טוב (בובר), שמות, בשלח, טז:

..אמר חסדא למדנו מקום ממקום, כתיב הכא אל יצא איש ממקומו, וכתיב התם ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה...., וחוף זה מחוץ, דכתיב התם ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה, הא למדנו שתחום שבת אלפים אמה...

הגמרא בבבלי דנה בשאלת המקור לדין אלפיים אמה בסוגיית תחום שבת. רב חסדא מציג גזרה - שוה מורכבת וייחודית. היא בנויה משרשרת של חוליות גז"ש והיקש לסירוגין כאשר כל אחת מהן נראית כדרשה בפני עצמה. מבנה זה מזכיר בצורתו החיצונית את הפורמולה הקרויה בלוגיקה היוונית סוריתס (Sorites). ניתן להבין את הדרשה בשתי דרכים. האחת - בשרשרת זו אנו מעבירים ביטויים סמנטיים בלבד ועיקר הדרשה הוא מן השלב הראשון לאחרון, כהבנת רש"י. השנייה - לפנינו סדרת ג"ש והיקש לסרוגין. ממילה למילה זוהי ג"ש ובתוך הפסוק זהו היקש, כדעת המאירי. בעל תורה תמימה מסביר על אתר כי דרשה זו הינה אסמכתא מכוון שפשט הפסוקים עוסק בהוצאת המן ולא ביציאה מן התחום.

במשנת סוטה (ה,ג), אנו מגלים כי לפי רבי עקיבא המקור לדין אלפיים אמה הינו שני פסוקים הדנים בערי הלויים. במדבר ה, ד-ה: וּמִגֵּרְשֵׁי הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לָלוֹיִם מִקִּיר הָעִיר וְחֹצְהָ אֶלֶף אַמָּה סָבִיב: וּמִדֹּתָם מִחוּץ לָעִיר אֶת־פְּאֵת־קְדָמָה אֶלְפִים בְּאַמָּה....

הדרשה בבבלי לעיל בשם רב חסדא אינה אלא פרוט של דרשת רבי עקיבא במשנת סוטה. הגמרא בסוטה קובעת כי רבי עקיבא סבור שתחומין מדאורייתא. לפי זה אפשר כי הגז"ש הינה בעלת תוקף ואינה אסמכתא. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי חולק במשנת סוטה על רבי עקיבא וסבור לפי הגמרא כי תחומין מדרבנן (ראה תוס' ד"ה 'מר סבר', סוטה ל, ע"ב). היוצא מכך, דרשת רב חסדא אליבא דר"א בריה"ג אינה אלא אסמכתא שהרי תחומין מדרבנן.

ניתן לקשור את הדיון כאן לשני צדדים בהבנת אופיו של איסור תחומין. הדרשה לעיל עוסקת בבירור המשמעות של המילה 'מקום', אולם ניתן באותה מידה להניח כי היא עוסקת בפירוש המילה 'יציאה' (=אל יצא איש). שתי צורות הבנה אלו מבטאות שתי צורות לתפוס את מהותו של איסור תחומין. האם הוא איסור מלאכה האוסר פעולה של אדם, דהיינו: יציאה ממקומו. או שמא נאמר כי זהו איסור שונה מאיסורי מלאכה בשבת בדומה למלאכת הוצאה הנלמדת מאותו פסוק. האיסור לפי אפשרות זו הוא האיסור להיות מחוץ למקום שביתתו. נפקא מינה לדין אדם שהוציאוהו 'ממילא'. (ראו: קהלת יעקב על עירובין סי' טז). במונחים מטא הלכתיים, האם לפנינו מצוות 'תוצאה' או מצוות 'פעולה'?

אם דרשתו של רב חסדא לעיל הינה דרשה בעלת תוקף שאין בה פגם (=אינה אסמכתא), אזי ברור כי יסוד חיוב תחומין הוא חיוב על הימצאות ב'מקום' ולא פעולת יציאה. כל הדרשה נועדה לגלות לנו מהו 'מקום' ואין כאן כל גילוי על פעולת יציאה. ברם, אם מבינים את איסור תחומין כחלק מאיסורי מלאכה בשבת, אזי האיסור הוא על פעולת היציאה ואין משמעות למונח 'מקום' אלא כד' אמות, דהיינו: מהו 'תחתיו'.